

К разработке теоретических основ археологии

Резюме

В статье рассматриваются некоторые актуальные вопросы, касающиеся разработки теоретических основ археологии: вопрос о понимании самого содержания теоретических основ археологической науки, отношение археологической теории к теории философской, современное состояние разработки теоретических основ археологии и некоторые аспекты их дальнейшей разработки.

Подчеркивается особо важное методологическое значение ленинских взглядов на научную теорию и ее развитие на современном этапе разработки теоретических основ археологии.

О. П. ЧЕРНИШ

Дослідження найнижчих мустьєрських шарів стоянки Молодове V в 1962, 1964 рр.

Багатошарова стоянка Молодове V є однією з найцікавіших пам'яток палеоліту СРСР, що дає можливість на основі численних і різноманітних матеріалів стратиграфічно простежити особливості розвитку культури палеолітичної людини на території південного заходу від мустьєрської доби до раннього мезоліту. Саме на основі матеріалів стоянки Молодове V вперше в Радянському Союзі були одержані абсолютні дати по радіовуглецевому методу для ряду найбагатших культурних шарів, що відносяться до мустьє, пізнього палеоліту та початку мезолітичної доби¹. Вона є однією з небагатьох стоянок світу, що мають серії визначень абсолютного часу.

Стоянка розміщена біля с. Молодове, Сокирянського р-ну, Чернівецької обл., на мисоподібному виступі правого берега Дністра². Ця багатошарова пам'ятка була відкрита автором в 1948 р. Протягом 1951, 1953—1958, 1960—1962, 1964 рр. Дністрянською палеолітичною експедицією Інституту суспільних наук було проведено значні розкопки, що сприяло відкриттю та вивченню залишків 20 різнотривалих поселень. Найнижчі з цих поселень відносяться до мустьєрської доби.

З попередніх досліджень (до 1962 р.) на стоянці Молодове V було відомо лише залишки трьох мустьєрських поселень (11-й шар, 12а та 12), з яких найбагатший був 11-й. Розкопками 1962 р. виявлено залишки нового мустьєрського шару 11б, який знаходився в першій від сажистого про шарку смужці сірих суглинків. В 1962 р. були досліджені шари 11б та 11, а в 1964 р.— 12 і 12а. Контрольними шурфами, прокопаними до гли-

¹ И. К. Иванова, А. П. Черныш. Абсолютный возраст верхнего палеолита Приднестровья по данным радиоуглеродного анализа.— Доклады АН СССР, 1963, т. 148, № 2; В. А. Алексеев, И. К. Иванова, Н. В. Кинд, А. П. Черныш. Новые данные по абсолютному возрасту позднепалеолитических слоев стоянки Молодове V на Среднем Днестре.— Доклады АН СССР, 1964, т. 156, № 2; А. П. Черныш. Об абсолютном возрасте палеолитических стоянок Приднестровья.— Стратиграфия и периодизация палеолита Восточной Европы. М., 1965.

² О. П. Черныш. Палеолитична стоянка Молодове V. К., 1961.

бини 15 м, встановлено, що останні два шари є залишками найнижчих мустьєрських поселень.

Під час досліджень 1961, 1962, 1964 рр. виявлена така стратиграфія (по західній стінці розкопу):

1) 0—0,1 м гумусовий шар; 2) 0,1—0,5 м бурий суглинок; 3) 0,5—3,75 м світло-жовтий лесоподібний суглинок; 4) 3,75—4,25 м прошарок

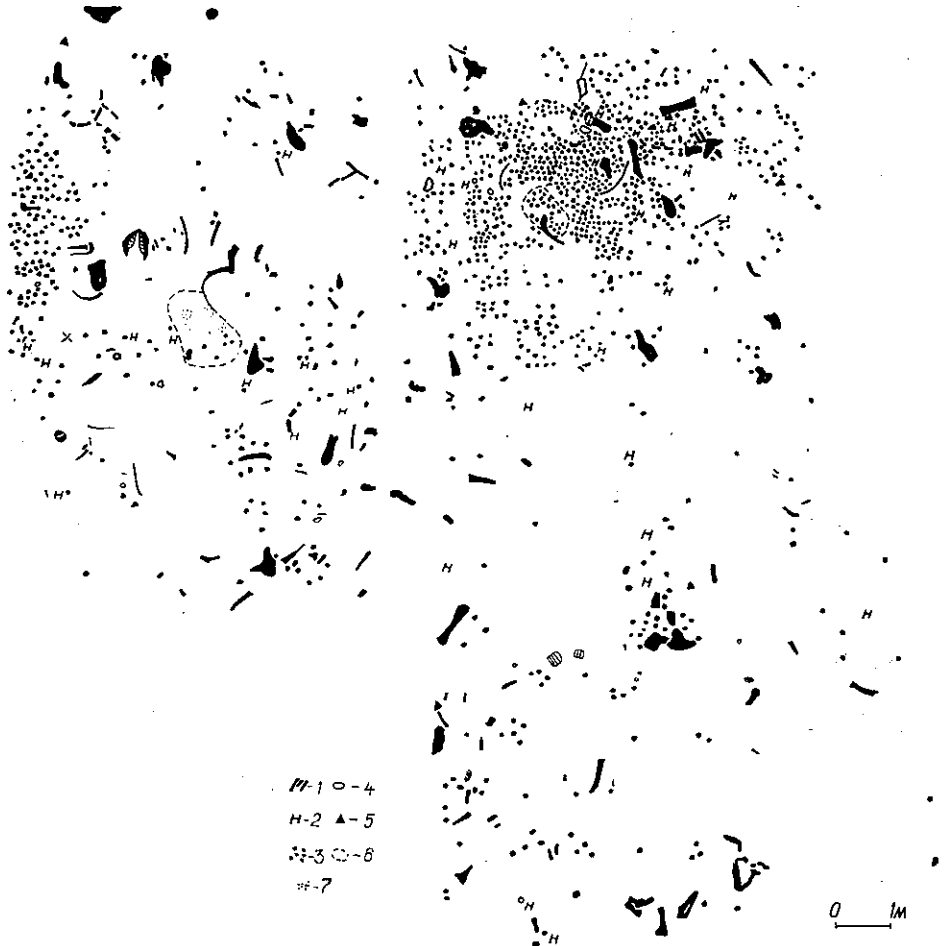


Рис. 1. План розміщення культурних залишків у 12-му шарі. Стоянка Молодове V.

1 — кістки тварин; 2 — нуклеуси; 3 — крем'яні вироби; 4 — уламки каменів; 5 — знаряддя праці; 6 — вогнища; 7 — залишки вугілля.

викопного ґрунту; 5) 4,25—4,7 м світло-жовтий суглинок; 6) 4,7—5,4 м викопний ґрунт; 7) 5,4—5,9 м світло-жовтий суглинок; 8) 5,9—6,2 м смужка викопного ґрунту, розділена суглинком; 9) 6,2—6,5 м світло-жовтий суглинок; 10) 6,5—7,5 м викопний ґрунт; 11) 7,5—8,5 м світло-жовтий суглинок; 12) 8,5—8,65 м сажистий прошарок; 13) 8,65—9,3 м світло-жовтий суглинок; 14) 9,3—9,5 м перша смужка сірих суглинків; 15) 9,5—10 м світло-жовтий суглинок з 11-м шаром; 16) 10—10,25 м друга смужка сірих суглинків з шаром 12а; 17) 10,25—10,7 м світло-жовтий суглинок з 12-м шаром.

Дані про дослідження мустьєрських поселень шарів 11б та 11 вже частково опубліковані, і в цій статті ми зупинимось на матеріалах досліджень поселень мустьєрських шарів 12 і 12а.

Найглибше поселення стоянки Молодове V — це поселення 12-го шару, що був спостережений в світло-жовтих суглинках на глибині

10,35—10,5 м від поверхні, нижче другої смужки сірих суглинків. Поселення 12-го шару є 20-м культурним шаром стоянки.

Проведені в 1964 р. дослідження частини поселення 12-го шару дали можливість встановити, що на цій площі простежується значно складніша картина в розміщенні культурних залишок, ніж це було виявлено на ділянках розкопів 1958, 1960 рр., що дало підстави для висновку про ці ділянки як про периферійну частину поселення³. Розширення досліджень в 1964 р. дозволило виявити в 12-му шарі, як і в 11-му, наявність ділянок зі скупченням культурних залишок.

Зокрема, спостережене північне та західне скупчення культурних залишків (рис. 1).

Поверхня культурних залишків в 12-му шарі понижувалась в північно-східному напрямку, відповідно до рельєфу сучасної поверхні мису «Щовб», де розміщена стоянка.

Найінтенсивніше північне скупчення культурних залишків овальної форми (5×6 м). Лінза скупчення товщиною 5—10 см мала темний колір. В його межах виявлені кухонні рештки-уламки кісток тварин, деякі з них були випалені. Тут також траплялись залишки вугілля, крем'яні знаряддя та відходи виробництва, розтирачі та відбійники з каменю, уламки випалених каменів. По краях лінза скупчення виклинювалася, а в центрі вона досягала товщини 10—15 см. В місцях північного скупчення знайдено близько 140—200 крем'яних виробів.

Наявність в межах скупчення значної кількості крем'яних виробів свідчить про обробку кременю на місці і застосування крем'яних знарядь. Значна кількість уламків кісток вказує на споживання мисливської здобичі.

В центрі скупчення, на глибині 9,34—9,51 м, простежені залишки вогнища (90×50 см) з крутими краями з півночі, похилими з південного сходу і південного заходу. Максимальну глибину (20 см) вогнище мало в північно-західній частині. Воно було заповнене залишками вугілля, перепаленими кістками, крем'яними знахідками⁴. На частині вогнища дно було обпалене до чорного кольору. Це ж саме виявлено і при розбиранні вогнища в центрі скупчення 11-го шару в 1962 р. По краю скупчення з різних боків — великі кістки мамонтів — кінцівки, лопатки, тазова кістка, ікла. Останні нижніми кінцями були спрямовані до центра скупчення.

Всі ці дані, як і певна подібність до скупчення 11-го і до решток житлової споруди 4-го шарів свідчать, що північне скупчення є залишками довготривалої житлової споруди типу куреня.

На площі менш інтенсивного західного скупчення (5×6 м), на глибині 8,79—8,81 м, знаходились в центрі залишки вуглистої плями від вогнища у формі неправильного овала (1,9×0,7 м). В його межах простежувались залишки деревного вугілля. Лінза вогнища товщиною 1—2 см мала темний колір. Біля вогнища знайдено ікло мамонта товщиною 10 см. Цікаво, що вогнище оточувалося поодинокими ребрами тварин, які з усіх боків залягали горизонтально на віддалі 1—2 м від вогнища. Це кухонні покидьки мустьєрської людини. На віддалі 1 м від вогнища лежала нижня щелепа молодого мамонта. Навколо вогнища крім уламків кісток виявлені крем'яні вироби (нуклеуси, уламки, відщепи, пластини, знаряддя), але меншою кількістю, ніж у північному скупченні. На цій ділянці мустьєрська людина перебувала менший час. Тут, мабуть, була тимчасова оселя.

В 1964 р. в північно-західній частині дослідженої ділянки були також знайдені уламки кісток та численні крем'яні вироби. Ці культурні

³ А. П. Черныш. Ранний и средний палеолит Приднестровья. М., 1965, стор. 83, 84.

⁴ Залишки вугілля взято для аналізу по С₁₄.

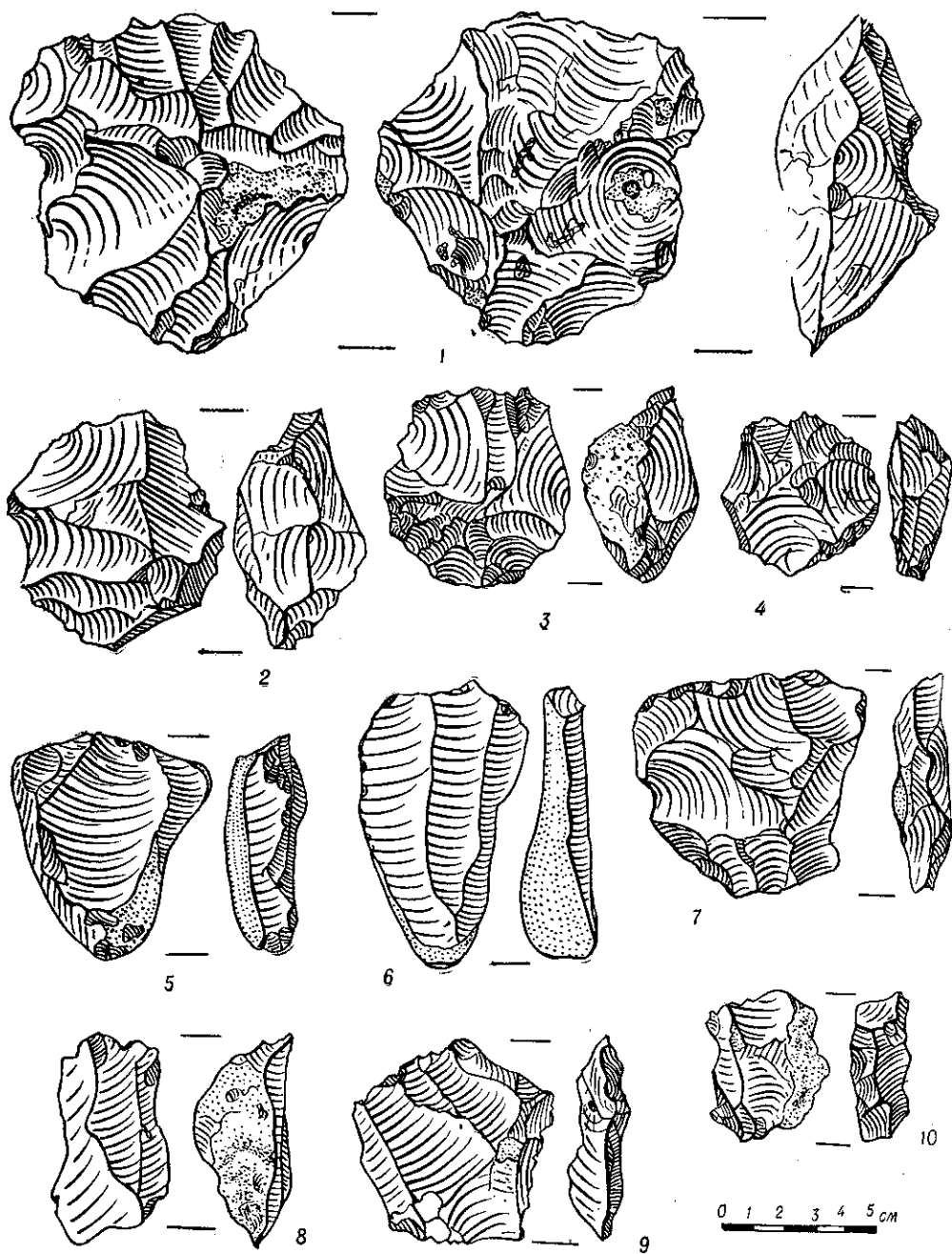


Рис. 2. Нуклеусы 12-го шару (1-10). Стоянка Молодове v.

залишки поширювались в недосліджену частину поселення. Характер їх розміщення дозволяє передбачати наявність ще одного скупчення в північно-західному напрямку.

Проведені в останні роки дослідження поселення 12-го шару дають підстави вважати, що на вивченій ділянці знаходились місця довготривалого перебування, можливо, залишки житлових споруд типу куренів, а також місця з незначною кількістю культурних залишків, які були периферійними частинами мустьєрських поселень.

Серед культурних залишків в 12-му шарі переважають крем'яні вироби, яких було виявлено 2281 екземпляр. Вони складаються з 112 нуклеусів, 1113 відщепів, 446 пластин, відходів виробництва та 60 знарядь (рис. 2—3).

Для виготовлення знарядь використовувалися сірий, світло-брунатний та темний крейдяний і ріняковий кремій. Інколи застосовувалися також яшма та кремнистий пісковик. Більшість крем'яних виробів без патини.

Тут були знайдені різні за формою нуклеуси: одноплощинні (54 екземпляри), двоплощинні (24 екземпляри), дископодібні (19 екземплярів), трикутні (2 екземпляри), призматичні (1 екземпляр). 12 нуклеусів незвичайної форми розміром від 3 до 11 см входять в підгрупу аморфних. В кожній групі серед нуклеусів спостерігаються певні варіанти. Так, серед одноплощинних були зустрінуті подовжені, овальні, квадратні, черепахоподібні, серед двоплощинних — подовжені, поперечні, квадратні, а серед дископодібних — одnobічні і двобічні.

Аналогічні нуклеуси були виявлені на таких мустьєрських стоянках СРСР, як Шайтан-Коба, Ахштирська, Бахчисарайська, Старосілля, Ільська, Джрабер VII та ін.⁵

Щодо використання нуклеусів певну форму мають і відщепи та пластини, виявлені в цьому шарі. Так, тут зібрані овальні, трикутні, трапецієвидні відщепи з масивними ударними бугорками. Із 1113 відщепів 107 мають підправку країв ударних площин.

Пластини 12-го шару складають 19% від усієї кількості його крем'яних виробів. Це є певним хронологічним показником, враховуючи стратиграфічне співвідношення 12-го шару до 11-го, де виявлено 20% пластин серед усіх крем'яних знахідок, та до 4-го шару мустьє, де простежено 15% пластин щодо всієї маси крем'яних виробів. Частина пластин 12-го шару з підправкою країв ударних площин (111 з 446), деякі пластини з пізньопалеолітичними обрисами, що свідчить про використання нуклеусів, близьких до призматичної форми.

Знаряддя праці 12-го шару складаються з 50 ножевидних знарядь, 5 знарядь типу гостроконечників, 4 різців та уламків пластини із слідами заполіровки від користування (рис. 3).

Крім того, на площі скупчень були простежені розтирачі, товкачі та відбійники з пісковика (7 екземплярів).

Серед фауністичних залишок (визначення Е. О. Вангенгейм та Л. О. Олексієвої) переважають уламки кісток раннього виду мамонта. Знайдені також уламки кісток зубра. Ці матеріали свідчать, що основною мисливською здобиччю мешканців поселення 12-го шару був мамонт.

Зокрема, слід згадати про нуклеуси, призначені для сколювання пластин, значну кількість пластин, знарядь на пластинах, різців тощо.

В зв'язку з цим слід також вказати на абсолютні дати 11-го мустьєрського шару Молодове V (50 300 Gr № 4017) та 4-го шару мустьє стоянки

⁵ Д. А. Крайнов. Раскопки Бахчисарайской мустьєрской стоянки.— КСИИМК, вып. 78. М., 1960; А. А. Формозов. Пещерная стоянка Староселье и его место в палеолите.— МИА, № 71. М., 1958; В. А. Городцов. Результаты исследования Ильской палеолитической стоянки.— МИА, № 2. М., 1941; Г. А. Бонч-Осмоловский и Шайтан-Коба.— Бюллетень КИЧПЕ, вып. 2. М.—Л., 1930; С. Н. Замятнин. Очерки по палеолиту. М.—Л., 1961.

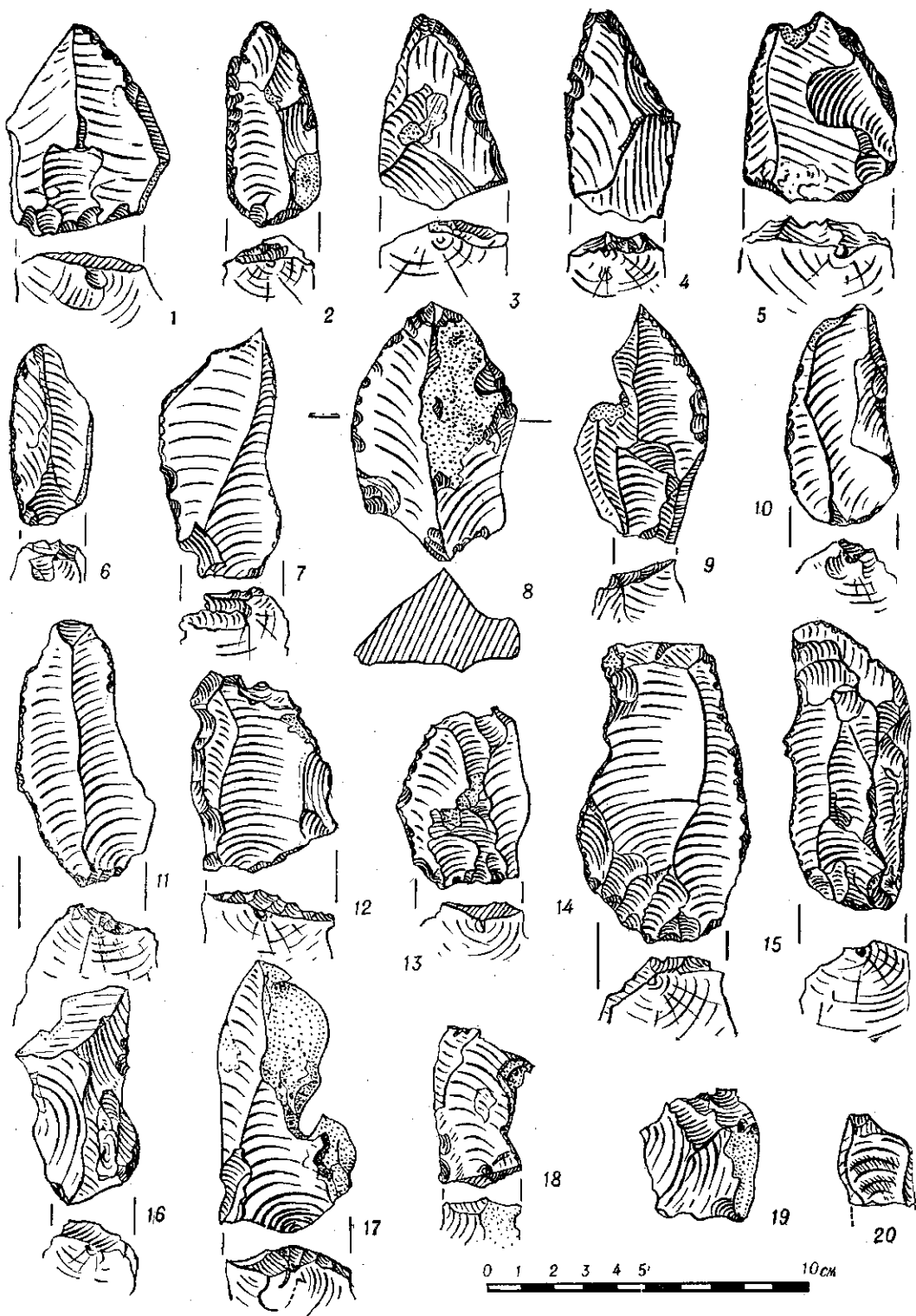


Рис. 3. Вироби 12-го шару. Стоянка Молодове V.

1—5 — гостроконечники; 6—15 — ножевидні знаряддя; 16—19 — різці; 20 — уламок пластини з заповіркою від користування.

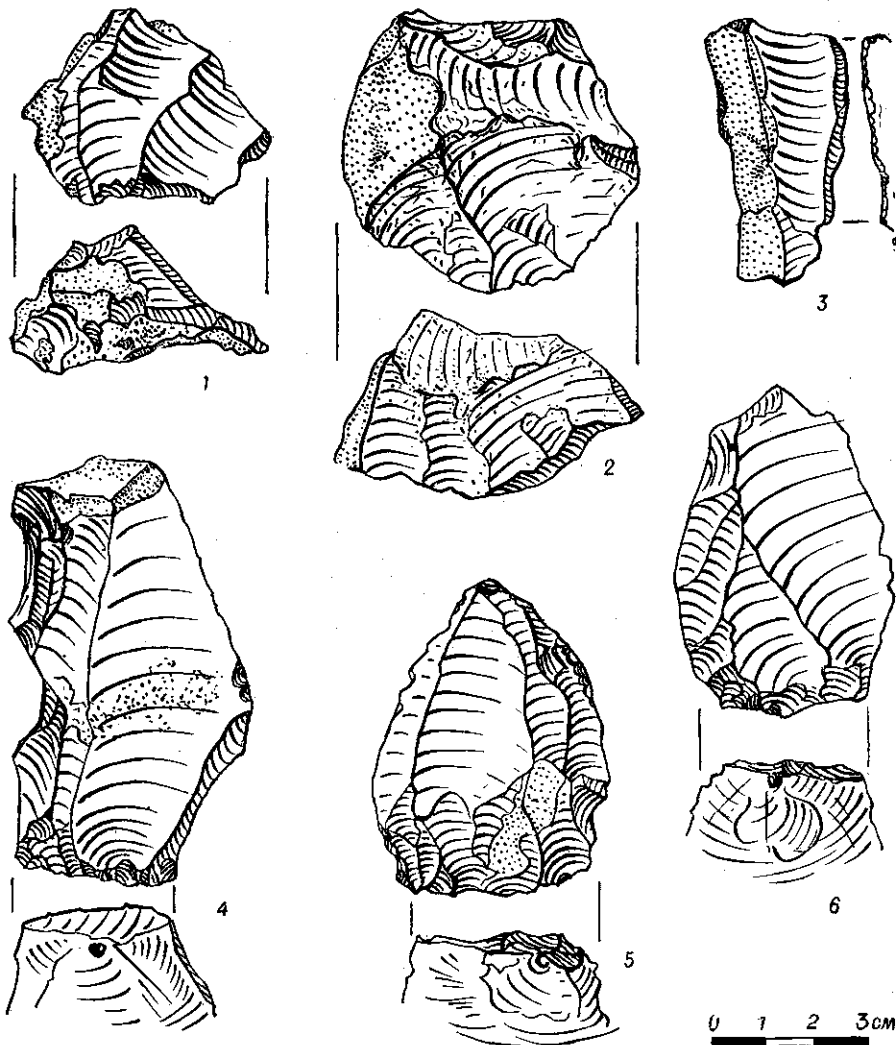


Рис. 4. Вироби шару 12а. Стоянка Молодове V.

1, 2 — нуклеуси; 3, 4, 6 — ножевидні знаряддя; 5 — знаряддя типу гострокочечників.

Молодове V (>44 000 Gg № 3659) ⁶, бо залишки поселення 12-го шару за геологічними умовами залягання є стратиграфічно проміжними між цими пізньомустьєрськими шарами, а це дає певні підстави вважати, що абсолютний час поселення 12-го шару дорівнює 43 000 років тому.

Вище 12-го шару в другій смужці сірих суглинків, на глибині 10—10,2 м від поверхні, були простежені і вивчені залишки культурного шару 12а. Цей шар стерильними прошарками відділявся як від 12-го, так і від 11-го.

На дослідженій ділянці в шарі 12а культурні залишки залягали у вигляді поодиноких уламків кісток та крем'яних виробів, проте в деяких місцях дослідженої ділянки їх було більше, ніж в інших.

Серед 19 екземплярів культурних залишків в шарі 12а переважають крем'яні вироби, які складаються з 13 нуклеусів, 203 відщепів, 56 пластин, 3 знаряддя та відходів виробництва (рис. 4).

⁶ А. П. Черныш. Ранний и средний палеолит Приднестровья, стор. 121; И. К. Иванова. Стратиграфическое положение молодовских палеолитических стоянок на Среднем Днестре в свете общих вопросов стратиграфии и абсолютной геохронологии верхнего плейстоцена Европы. — Стратиграфия и периодизация палеолита. М., 1965.

Для виготовлення знарядь в цьому шарі вживався сірий, сіро-брунатний та темний кремій. Нуклеуси відносяться до двоплощинних, одноплощинних та дископодібних. Відщепи, знайдені в цьому шарі, мають овальну, трикутну та трапецієвидну форму. Деякі відщепи та пластини — з підправкою країв ударних площин. Відщепи та пластини здебільшого зі значними ударними бугорками, розміщеними навскіс щодо їх осі.

Знаряддя праці шару 12а складаються з двох ножевидних виробів та типу гостроконечника на трикутному відщепі з підправкою краю ударної площини. Розміри цього виробу $60 \times 45 \times 6$ мм (рис. 4, 5).

В цьому шарі були простежені також уламки лупаку та кісток раннього виду мамонта (визначення Є. О. Вангенгейм та Л. О. Олексієвої).

За геологічними умовами залягання поселення шару 12а відповідає 2-му шару мустье стоянки Молодове I, що також був простежений в другій смужці сірих суглинків нижче сажистого прошарку, який виявлений на стоянках Молодове I і Молодове V.

Стратиграфічні умови залягання 12а шару дозволяють включити його в групу пізньомустьєрських пам'яток Подністров'я, а характер розміщення культурних залишків на дослідженій частині дає підстави вважати, що ця ділянка є периферійною частиною мисливського стійбища пізньомустьєрської доби.

Дані найнижчих шарів стоянки Молодове V ще раз свідчать, що мустьєрські поселення відкритого типу склалися з центральних ділянок, де людина осідала тривалий час і де простежуються залишки споруд для тривалого проживання, і з периферійних ділянок, де людина жила недовго.

Встановлення на основі досліджень мустьєрських поселень Подністров'я наявності житлових споруд мустьєрського часу на поселеннях відкритого типу свідчить не тільки про певну осілість, але й дає підстави для перегляду існуючої в сучасній радянській літературі концепції про час виникнення родового ладу. Довготривалі житла не були спорудами для однієї людини, вони не могли бути споруджені однією людиною, їх будували колективно і для колективу. Тому є підстави вважати, що родовий лад виник не за доби пізнього палеоліту, а в мустьєрській час, коли людина навчилася споруджувати колективні житлові споруди, що були житлами родових общин.

Матеріали мустьєрських поселень Подністров'я, досліджені останнім часом, свідчать про визрівання елементів пізньопалеолітичної культури в пізньомустьєрській час. Мустьєрські поселення Молодове V дають можливість стратиграфічно простежити поступове зростання зародків майбутньої пізньопалеолітичної культури. Про це доводить, зокрема, збільшення кількості нуклеусів, призначених для сколювання пластин, поступове збільшення кількості пластин серед крем'яного інвентаря, збільшення кількості знарядь на пластинах, збільшення кількості знарядь пізньопалеолітичних типів і поява в пізньомустьєрській час техніки спорудження довготривалих житлових споруд.

Всі ці дані одночасно дозволяють зробити висновок про відсутність розриву між середнім палеолітом і пізнім, про генетичний зв'язок пізнього палеоліту з середньопалеолітичною культурою цього району.

Важливим питанням є встановлення характеру середньопалеолітичної культури цього району.

Матеріали мустьєрських поселень Подністров'я і, зокрема, найнижчих шарів стоянки Молодове V дають підстави вважати, що середньопалеолітичні пам'ятки цього району мають як мустьєрські, так і леваллуазькі риси техніки обробки кременю, що свідчить про органічну єдність мустьєрських і леваллуазьких рис середньопалеолітичної техніки і що по-

ширені в літературі погляди, які відривають леваллуазьку техніку від мустьєрської⁷, матеріалами Подністров'я не підтверджуються.

Ми неодноразово зазначали наявність спільності серед матеріалів мустьєрсько-леваллуазьких поселень Подністров'я і ряду середньопалеолітичних пам'яток Криму і Кавказу з леваллуазькими рисами, що дає підстави говорити про спільність походження середньопалеолітичної культури цих районів і, можливо, про один шлях поширення цієї культури.

Одночасно слід зауважити, що на території Української РСР відомо ряд пам'яток, що мають певні відмінності від матеріалів досліджених нами мустьєрсько-леваллуазьких пам'яток Подністров'я. В даному разі маємо на увазі стоянки типу Кіик-Коби, Антонівки, Стінки на Дністрі⁸. Це свідчить, що населення мустьєрського часу не було одноманітним, але остаточне висвітлення цього питання є справою майбутнього, коли на широкій площі будуть досліджені серії поселень з виразними відмінностями в культурі. Зараз можливо лише зазначити, що в інших районах Європи спостерігаються пам'ятки мустьєрського часу з певними відмінностями в техніці обробки кременю, що дозволило порушити питання про виділення в межах мустьє кількох специфічних груп⁹.

А. П. ЧЕРНЫШ

Исследования наиболее глубоких мустьерских слоев стоянки Молодово V в 1962, 1964 гг.

Резюме

В 1962 и 1964 гг. Днестровской палеолитической экспедицией Института общественных наук продолжались исследования многослойной палеолитической стоянки Молодово V, находящейся на правом берегу Днестра у с. Молодова, Сокирянского р-на, Черновицкой обл. Исследовались мустьерские поселения этой стоянки. Наиболее глубокие слои стоянки 12 и 12а были изучены в 1964 г.

Во время раскопок 1964 г. на площади мустьерского поселения в 12-м слое были прослежены скопления культурных остатков, кости мамонта и зубра, кремневые изделия, растиральники, отбойники, остатки угля. Одно из скоплений можно рассматривать в качестве остатков долговременного жилища. Поселение 12-го слоя датируется позднемустьерским временем.

На изученной части слоя 12а (вторая полоска серых суглинков, ниже сажистой прослойки) была прослежена периферийная часть позднемустьерского поселения. Здесь были встречены кремневые изделия, обломки костей мамонта.

Новые материалы о мустьерских поселениях многослойной стоянки Молодово V позволяют полнее характеризовать среднепалеолитическую культуру Приднестровья. В частности, они позволяют говорить о генетической связи позднего палеолита этой территории со среднепалеолитической, об общности происхождения мустьерской культуры Приднестровья, Крыма и Кавказа, о мустьерско-леваллуазском характере среднепалеолитических памятников района Молодова, о зарождении ряда черт позднего палеолита в среднем палеолите.

⁷ A. Breuil et L. Kozłowski. Etudes des stratigraphie paleolithique dans le Nord de France, La Belgique et Angleterre.— L'Anthropologie, t. 41-43. Paris, 1931—1934; D. Peugny. Elements de Prehistoire. Paris, 1948; F. Bordes. Levalloisien et moustérien.— Bulletin de la Societe Prehistorique Francaise. Paris, 1953, t. 50, № 4.

⁸ Г. А. Бонч-Осмоловский. Грот Кий-Коба. М.—Л., 1940; Н. К. Анисюткин. Новая палеолитическая стоянка на Среднем Днестре.— Бюллетень КИЧПЕ, вып. 31. М., 1966; В. М. Гладилін. Відкриття мустьєрської стоянки на Донеччині.— Археологія, т. XX. К., 1966.

⁹ J. Combier. Chronologie et systématique du Moustérien Occidental. Données et Conceptions nouvelles.— Estratto del Atti del VI Congresso internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche. Roma, 1962; F. Bordes. Moustérien cultures in France.— Science, 1961, vol. 134, № 3482.